

падчас свята, прасцей перажыць розныя жыццёвыя сітуацыі, перадаць пазітыўны і жалобны настрой. І як бачым, з гэтымі задачамі беларусы спраўляюцца на «ўсе сто». Усе добрапажаданні можна падзяліць на некалькі лексіка-семантычных груп, асноўнымі з іх выступаюць тыя, у якіх утрымліваюцца зычанні дабрабыту гаспадарам, дастатку ў доме, міру і спакою ў сям’і, здароўя бацькам і іх дзецям, нованароджаным, шчасця маладым і г. д.

Літаратура

1. Беларускі фальклор у сучасных запісах: традыцыйныя жанры : Мінская вобласць // Уклад. В. Д. Ліцінка. – Мінск : Універсітэцкае, 1995. – 466 с.
2. Беларускія прыказкі, прымаўкі, фразеалагізмы // Склаў Ф. Янкоўскі. – 3-е выд., дапрац. і дап. – Мінск : Навука і тэхніка, 1992. – 491 с.
3. Паззія беларускага земляробчага календара // Уклад. А. С. Ліс. – Мінск : Навука і тэхніка, 1992. – 613 с.
4. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы. Т. 2. Г – К / [Рэд. тома А. Я. Баханькоў]. – Мінск : Галоўная рэдакцыя Беларус. Сав. Энцыклапедыі, 1978. – 768 с.
5. Шатилова, Л. М. Имплициное выражение «добрых напутствий» в немецком и русском языках / Л. М. Шатилова // Известия Самарского научного центра Российской академии наук, т. 11, 4 (4), 2009 [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу: http://www.ssc.smr.ru/media/journals/izvestia/2009/2009_4_1046_1049.pdf. – Дата доступу: 07.10.2020.

Н. П. Лобань (Беларусь)

КАНАТАЦЫЙНЫ ПАТЭНЦЫЯЛ БЕЛАРУСКІХ ДЗЕЯСЛОВАЎ З АГУЛЬНЫМ СЕМАНТЫЧНЫМ КАМПАНЕНТАМ 'ПРАЦЭС МАЎЛЕННЯ' (НА МАТЭРЫЯЛЕ ТВОРАЎ МАСТАЦКАЙ ЛІТАРАТУРЫ)

Дзеясловы са значэннем маўлення ствараюць ці не самую шматлікую групу дзеясловаў, якія абазначаюць дзеянне. Гэта звязана з тым, што маўленне – галоўны і незамянімы спосаб узаемадзеяння чалавека з чалавекам. Асаблівую цікавасць выклікаюць канатацыйна афарбаваныя дзеясловы маўлення, якія валодаюць вялікім экспрэсіўна-эмацыянальным патэнцыялам пры характарыстыцы разнастайных маўленчых дзеянняў асобы.

Мэта артыкула – раскрыць канатацыйна-семантычны патэнцыял беларускіх дзеясловаў са значэннем маўлення на матэрыяле твораў мастацкай літаратуры. У мастацкім творы такія дзеясловы выкарыстоўваюцца для апісання асаблівасцей маўлення літаратурных персанажаў, а значыць служаць для іх маўленчай характарыстыкі, адыгрываюць важную ролю ў стварэнні і раскрыцці вобразаў-характараў, выконваюць пэўную функцыю ў тэкставай структуры твора. Трэба прызнаць, мова твораў мастакоў слова спалучае асаблівасці, што ўласцівы ў цэлым нацыянальнай беларускай мове, і ярка перадае эмацыяна-семантычную ёмкасць дзеясловаў са значэннем маўлення, якія ў сваю чаргу выразна ілюструюць частку маўленчай карціны свету беларусаў, іх нацыянальнага аблічча, нацыянальнага характару. Пры перадачы дзяляга пісьменнікі часта замяняюць нейтральныя дзеясловы маўлення *сказаў, адказаў, спытаў* і пад. на дзеясловы, якія перадаюць эмоцыі і выражаюць як станоўчыя, так і адмоўныя ацэнкі. Часта аўтар пры дапамозе такіх дзеясловаў фарміруе вобраз-характар літаратурнага героя, а таксама перадае свае адносіны да яго. Да дзеясловаў, якія характарызуюць працэс маўлення з розных бакоў, адносяцца тыя, якія паказваюць на каштоўнасць, верагоднасць інфармацыі, невыразнасць, інтэнсіўнасць, тэмп маўлення, яго знешнія характарыстыкі, суадносіны аб’ёму тэксту і якасці або колькасці інфармацыі. Разгледзім названыя дзеясловы ў мастацкім кантэксце.

На каштоўнасць інфармацыі паказваюць такія дзеясловы, як *пустазвоніць*, *пляскаць*, *вякаць*, *плявузгаць*, *прастарэкаваць*, *балабоніць*, *балбатаць*, *чаўці*, *вярці*, якія аб'яднаны агульнай семай 'гаварыць пустое, несур'эзнае': *прастарэкаваць* – разм. Расказваць, гаварыць пра пустое, несур'эзнае [1, т. 4, с. 370]: *Прастарэкуем, бы купці якія...* (Б. Сачанка. Лясун); *пустазвоніць* – разм. Гаварыць абы-што, пустое, без толку [1, т. 4, с. 280]: *Гэта яна, прайдзісветка, будзе абы-што плявузгаць, а мне маўчы?* (Б. Сачанка. Цётка Наста і цётка Хадора); *вярці* – разм. Гаварыць недарэчнасці, бязглуздыцу [ТСБМ – 1, с. 601]: *Ну ж і вярзе...* (Я. Брыль. Ніжнія Байдуны); *плесці* – перан. разм. Гаварыць што-н. без сэнсу, не думаючы [1, т. 4, с. 273]: *Расказвалі і жартавалі, і плялі абы-што* (Ф. Янкоўскі. Ганніны, з Лекараўкі).

На верагоднасць інфармацыі паказваюць дзеясловы тыпу *змарозіць*, *звягнуць*, *лягнуць*, *раструбіць*, *раззваніць*, *заліаць*, аб'яднаных агульнай семай 'сказаць што-небудзь неабдуманая; разнесці чуткі, плёткі; ілгаць, хлусіць': *набрахаць* – разм. пагард. Нагаварыць многа ўсялякай лухты // Сказаць няпраўду, налгач [1, т. 3, с. 208]: *...Ніколі не наверыў бы, сказаў бы, што набрахалі* (А. Кудравец. Другі варыянт); *ляпаць* – перан. разм. Гаварыць што-н. неабдуманая, нетактоўна [1, т. 3, с. 74]: *Адзін прыезджы... лягнуў чорным словам на сход* (М. Лужанін. Палессе перад будучыняй).

На невыразнасць маўлення паказваюць дзеясловы *мямліць*, *мармытаць*, *гергэтуць* і інш., аб'яднаных агульнай семай 'гаварыць невыразна, ціха, незразумела': *мямліць* – разм. Незразумела, невыразна і вяла гаварыць [1, т. 3, с. 192]: *Яе адказ Васілю не спадабаўся: мямліць, мусоліць...* (А. Кудравец. Другі варыянт); *мармытаць* – Гаварыць ціха і невыразна; бубніць [1, т. 3, с. 110]: *...Мармыта хутка – не разабраць...* (М. Лужанін. Размаўляючы з Кузьмою Чорным); *бубніць* (*бубнець*) – перан. Гаварыць вельмі ціха, незразумела, манатонна [1, т. 1, с. 412]: *...Не сыхліся ў цане... – бубнеў Гаўрыла сабе пад нос...* (А. Кудравец. Такі дзень). Тлумачальны слоўнік беларускай мовы дзеяслова *мусоліць* падае як разм. 'часта дакранацца да чаго-н. насліненымі або бруднымі пальцамі' [1, т. 3, с. 183], але слова вядома і са значэннем 'гаварыць невыразна, вяла, незразумела'.

На інтэнсіўнасць, тэмп маўлення паказваюць дзеясловы *лапатаць*, *ласкатаць*, *бухнуць* і інш. з агульнай семай 'гаварыць хутка, несупынна; сказаць што-н. нечакана'. Такія дзеясловы дэманструюць высокую ступень інтэнсіўнасці разнастайных эмацыянальных станаў чалавека: *гыркацца* – разм. Груба і зласліва гаварыць, адказваць каму-н.; пакрыкваць [1, т. 2, с. 102]: *...Гыркаюцца ішодня...* (В. Вітка. Гуляшчы хлеб); *вызверыцца* – разм. Моцна гаварыць, пераходзячы на крык, накінуцца на каго-н. [1, т. 1, с. 536]: *Стаў ён каля мяне і вызверыўся...* (М. Лужанін. Размаўляючы з Кузьмою Чорным); *разявіцца* – перан. груб. Сказаць што-н., гаркнуць [1, т. 4, с. 629]: *...Цяўлік надта любіў разявіцца на ўсіх, ...лез на кожнага, як жаба на корч* (М. Стральцоў. Адзін лапач, адзін чунь). Канатацыйны кампанент слова можа актуалізавацца за кошт традыцыйных устойлівых параўнанняў: *пекануць* – разм. перан. Сказаць рэзка, прама што-н. непрыемнае, непажаданае [1, т. 4, с. 153]: *Яна ў вочы можа табе такое пекануць – хоць стой, хоць падай!* (П. Місько. Сітус інверсус).

Некаторыя дзеясловы становяцца канатацыйнымі ў межах пэўнага кантэксту, рэалізуючы пераносныя значэнні: *стагнаць* – перан. Гаварыць распачна, скардзіцца, наракаць [1, т. 5, с. 296]: *...Стагнаў увесь час, што трэба памазаць яму...* (У. Дамашэвіч. Ямы на дарозе). Тлумачальны слоўнік не заўсёды адлюстроўвае гэтыя значэнні, хоць яны шырока вядомы маўленчай практыцы. Напрыклад, да дзеяслова *жыгаць* – разм. 1. Калоць, балюча кусаць, апякаць. 2. Бліскаць (пра маланку, агеньчык і пад.) [1, т. 2, с. 264] слоўнік не

падае пераноснага значэння: *А ты мне словам не жыгай, мяне словам не ўцвеліш...* (М. Лужанін. Палессе перад будучыняй). Да дзеяслова *таўчы* слоўнік падае 6 значэнняў [1, т. 5, с. 485], але з такім значэннем, як перан. ‘гаварыць, перагаворваць пастаянна што-н., пра што-н.’ дзеяслоў *таўчы* не адлюстроўваецца: *...Слухаў даволі злосныя гаворкі пра Гэльку, якія любілі таўчы бабы і дзяўчаты тым летам* (А. Кудравец. Гэлька). Дзеяслоў *тачыць* слоўнік фіксуе з перан. ‘неадступна мучыць, паступова пазбаўляючы сіл (пра хваробу, думкі, пачуцці і пад.)’, а таксама падае фразеалагізм *лясы тачыць* – ‘займацца пустымі размовамі’ [1, т. 5, с. 487]. У кантэксте ж слова *тачыць* рэалізуе пераноснае значэнне ‘гаварыць пастаянна пра адно і тое ж; даймаць размовамі’: *Бацька ўсё тачыў, каб не мурорыў і паступаў на юрфак* (А. Кудравец. Другі варыянт).

На суадносіны аб’ёму тэксту і якасці або колькасці інфармацыі паказваюць дзеясловы тыпу *пляскаць, балбатаць, малоць, залівацца, зюкаць, тарокацца, бубукаць, дудукаць, разбуркацца* з агульнай семай ‘гаварыць многа, доўга, абышто, безмястоўна; паўтараць адно і тое самае; захапіцца гаворкай’: *набалбатаць* – разм. Нагаварыць многа лішняга, непатрэбнага [1, т. 3, с. 204]: *Мала што можа набалбатаць п’яны* (У. Караткевіч. Кніганошы). Дзеяслоў *мяніць*, вядомы са значэннем ‘вастрыць мянташкай’ (*мянташка* – наждачная лапатка, якой востраць косы), можа ўжывацца як перан. разм. ‘гаварыць многа і без толку, гаварыць бязглузду; трапацца, лапатаць’ [1, т. 3, с. 192]: *Умее мяніць...* (У. Караткевіч. Вока тайфуна), параўн.: *мянташка* – перан. разм. ‘пра таго, хто многа і без толку гаворыць; трапло’. Дзеяслоў *запець* можа набываць пераноснае значэнне ‘пачаць гаварыць нешта нечаканае, тое, што не адпавядае чаканаму’: *Бач, бач, што запеў!* – *закрычалі на мяне з усіх бакоў* (Б. Сачанка. Цыганчук).

Для характарыстыкі маўленчых паводзін чалавека часта выкарыстоўваюцца т. зв. дзеясловы-заанімы: *брахаць, падбрэхваць, гаўкаць, буркаваць, мурлыкаць, бурчаць*: *брахаць* – разм. перан. груб. Балбатаць, малоць языком, пустааслоўць [1, т. 1, с. 402]: *...Ніяк не маглі без таго, каб не сабрацца на плошчы, не «пабрахаць», не пасмяяцца* (Я. Брыль. Ёй мы не скажам); *падбрэхваць* – разм. перан. пагард. Нагаворваць, даносіць на каго-н. [1, т. 3, с. 514]: *...Гэты «паліцай» ...падбрэхваў матцы і не ішоў з вуліцы* (М. Стральцоў. На 4-ым годзе вайны) (параўн.: *падбрэхіч* – ‘той, хто ўгодліва, з якой-н. мэтай дагаджае каму-н., падтрымлівае каго-н.’ [1, т. 3, с. 515]); *гаўкаць* – разм. перан. Нагаворваць, паклёпнічаць [1, т. 2, с. 40]: *Думалася... пагаўкае ды сціхне* (Я. Брыль. Ты мой найлепшы друг); *буркаваць* – перан. жарг. Лагодна і пяшчотна размаўляць [1, т. 1, с. 422]: *А Васіліна ласкава буркавала...* (П. Місько. Васіліна); *мурлыкаць* – перан. разм. Ціха мяккім голасам гаварыць, напяваць [1, т. 3, с. 182]: *Дзядзька, задавалены, штосьці мурлыкаў* (П. Місько. Сваяк); *сакатаць* – перан. разм. Хутка, не сціхаючы, гаварыць; балбатаць [1, т. 5, с. 21]: *Адна вельмі сакатала* – *Лідачка-развядзёха: «Кэ-кэ-кэ-кэ!»* (П. Місько. Сітус інверсус); *шчабятаяць* – перан. Хутка, бесперастанку гаварыць [1, т. 5, с. 415]: *Яна бясконца шчабятала пра Іру...* (І. Пташнікаў. Бяроза маўчала); *бурчаць (бурчэць)* – разм. Сярдзіта, незадаволена мармытаць; бубніць [1, т. 1, с. 424]: *Бывала, лезе на печ і ўсё бурчыць...* (Я. Сіпакоў. Бывайце, Вясёлыя Скакухі); *гыркаць* – разм. Груба і зласліва гаварыць, адказваць каму-н.; пакрыкваць [1, т. 2, с. 102]: *Тут як гыркну я на таго доктара: «Дакуль вы чалавека марнаваць будзеце?»* (М. Лужанін. Размаўляючы з Кузьмою Чорным).

На знешнія характарыстыкі маўлення паказваюць дзеясловы *гугніць, грывець, скрыпець, гергетаць* і інш.: *грывець* – перан. разм. Гаварыць гучным узрушаным голасам, з гневам або запалам [1, т. 2, с. 87]: *Труцень, бо каля*

дурных баб трэцца! – зноў **загрымеў** дзед... (М. Лужанін. Палессе перад будучыняй); **скрыпец** – разм. Гаварыць рэзкім, скрыпучым голасам; бурчаць [1, т. 5, с. 186]: *А я што, – **заскрыпела** яна, – камень?* (Я. Брыль. Праведнікі і зладзеі); **гергетаць** – разм. Гаварыць на незразумелай мове [1, т. 2, с. 46]: ...*Слухаў незнаёмую гаворку – спраўна **гергечуць!*** (А. Жук. Дома). У кантэксте праўляецца мнагазначнасць канатацыйных дзеясловаў: адна і тая ж дзеяслоўная лексема выяўляе розныя лексічныя значэнні, выступаючы ў розных ЛСВ, параўн.: *гудзец* (*гусці*) – Манатонна гаварыць, расказваць [1, т. 2, с. 100]: *Як паглядзіш на ўсё, што вырабляюць чэрці, – гудзе... Паўлюк...* (Я. Брыль. Мой зямляк) і *гудзец* (*гусці*) – перан. Бурна перагаворваць, інтэнсіўна пераказваць, абмяркоўваць [1, т. 2, с. 100]: *Вечарам усё сяло будзе гудзец... Ну і хай гудуць, хай мелюць языкамі. Пагудуць ды перастануць* (А. Кудравец. Такі дзень).

Прааналізаваны матэрыял сведчыць, што канатацыйныя дзеяслоўныя лексемы са значэннем маўлення, якія функцыянуюць у мове і ў творах мастацкай літаратуры, валодаюць ёмкасцю значэнняў, павышанай выразнасцю, разнастайнасцю канатацыйных кампанентаў (эмацыянальнасць, экспрэсіўнасць, ацэнчанасць, вобразнасць, інтэнсіўнасць), выступаючы як сродак ацэнкі, характарыстыкі маўлення чалавека. Шэраг дзеясловаў мае канатацыйны кампанент, які залежыць ад метафарычнай семантыкі. Асабліва вялікім прагматычным патэнцыялам валодаюць тыя метафарычныя дзеясловы маўлення, што адносяцца да т. зв. дзеясловаў-заонімаў. Канатацыйныя дзеясловы вызначаюцца кантэкстуальнай сінаніміяй, мнагазначнасцю. Канатацыйная лексіка ў цэлым дэманструе багацце, унікальнасць мовы беларусаў, што даказвае шматграннасць, эмацыянальнасць свету носьбітаў мовы, а багатыя выразныя магчымасці дзеясловаў са значэннем маўлення пацвярджаюць наяўнасць такіх рыс у характары беларусаў, як эмацыянальнасць і адначасова спакой, стрыманасць побач з глыбінёй унутранага свету, што адлюстроўвае менталітэт беларускага народа. Дзеясловы маўлення можна разглядаць як дынамічную мадэль моўнай карціны свету, у якой беларуская душа паўстае надзвычай разнастайнай, загадкавай і невычарпальнай.

Літаратура

1. Глумачальны слоўнік беларускай мовы : у 5 т. – Мінск : Беларус. Сав. Энцыкл, 1977–1984. – 5 т.

А. І. Лугоўскі (Беларусь)

ДА ПЫТАННЯ ІНТЭГРАЦЫІ І МІЖПРАДМЕТНЫХ СУВ'ЯЗЯЎ ПРЫ ВЫВУЧЭННІ БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРЫ (НА МАТЭРЫЯЛЕ ЖЫЦЦЯ І ТВОРЧАСЦІ ЯКУБА КОЛАСА)

У святле сучасных задач усебаковага развіцця асобы школьніка на базе агульнай сярэдняй адукацыі прынцыпова важнае сацыяльна-педагагічнае значэнне па-ранейшаму надаецца праблеме інтэграцыі і міжпрадметных сувязей.

Вывучэнне літаратуры ў школе – працэс складаны і творчы. Літаратуру немагчыма вывучаць як звычайны прадмет школьнай праграмы, бо літаратура – гэта і навука, і адзін з галоўных відаў мастацтва. Зразумець сваеасабліваць літаратуры як навукі і мастацтва дапамагаюць сувязі, што рэалізуюцца на ўроках праз судадносіны з іншымі гуманітарнымі дысцыплінамі і сумежнымі відамі мастацтва.

Яшчэ ў XVII ст. знакаміты чэшскі дыдактык Я. А. Каменскі сцвярджаў: «Усё, што знаходзіцца ва ўзаемасувязі, павінна выкладацца ў такой сама